

Architekt Alois Balán. Komplexný obraz osobnosti a diela

Architect Alois Balán. A Complex Portrait of Personality and Work.

Soňa Ščepánová

Abstract:

Apart from local architects creating their works at the time of the First Czechoslovak Republic, it was also a group of numerous authors from Bohemia and Moravia, who contributed towards forming the modern architectonic platform in Slovakia. Moravian architect Alois Balán, born in Valašské Meziříčí, was among those, who in his works supported initiating new ideas and advent of Modernism. He established, together with a Czech architect Jiří Grossmann, a successful studio which existed for nearly two decades. Balán took an active part both in regulatory project for the new capital and creating a specialist platform. At the same time he published a lot of material pertaining to contemporary topics of urbanism and architecture. Several important projects, influencing the modern look of towns were implemented in Slovakia, and above all, in Bratislava, being the result of either common production of the studio or individual designs. Three of them are considered iconic. Having returned to his native town, Balán continued his career of an architect and worked on projects for Valašské Meziříčí; considerable part of his creation was devoted to urbanism of the town. The main objective of this contribution is, apart from comprehensive introduction of the personality of Alois Balán, also to create a complete and integrated picture of his architectural work in Slovakia and Moravia. In the framework of Slovak history, architect Balán is seen as one of the leading representatives of modern architecture of the interwar period, while in his native land his projects in Slovakia lack the recognition. The aim of this text is to fill in the empty spaces and contribute towards deeper understanding of the personality of Alois Balán as well as completely assess his life work and its importance for Czech, respectively Moravian, architecture historiography.

Keywords:

Modern architecture, urbanism, Slovakia, Bratislava, Moravia, Valašské Meziříčí

Českí architekti na Slovensku.

Ustanovenie nového štátu Československej republiky prinieslo pre slovenskú krajinu po roku 1918 zásadné celospoločenské zmeny. Prechod do nového demokratického štátu znamenal prudký prelom v hospodárskom a kultúrno – spoločenskom vývoji. Hlboké štrukturálne transformácie sa následne nevyhnutne premietli aj do stavebného výzoru miest a celkového architektonického vývoja na Slovensku. Z pohľadu dejín relatívne krátky úsek prvej republiky predstavuje v architektonickom a stavebnom dianí na Slovensku obdobie mimoriadneho technického rozvoja a predovšetkým názorového posunu k progresívnym ideám moderného hnutia.

Pri skúmaní medzivojnovnej architektúry na Slovensku popri miestnych architektoch nachádzame výrazný odkaz skupiny autorov pôvodom z Čiech a Moravy. V prevrstvenom prostredí multikultúrnych vplyvov bol proces nástupu Moderny iniciovaný a rozvíjaný aj prácami českých architektov, ktorí sa výraznou mierou podieľali na formovaní slovenskej architektonickej scény.

Fenomén českých architektov na Slovensku (nielen) v medzivojnovnom období ostával však po dlhú dobu hlbšie neuchopený a nepreskúmaný. Jedným z dôvodov by mohla byť paradoxne vzájomná blízkosť bratských krajín Slovenska a Čiech. Začiatkom 80. rokov 20. storočia tému vniesol do pozornosti český architekt a historik

architektúry Vladimír Šlapeta úvodným článkom v časopise *Projekt Českí architekti na Slovensku 1918–1938*. Českú skupinu rozdelil na „externých“ architektov, ktorí na slovenských projektoch pracovali doma v Čechách, a na udomácnených, ktorí sa na Slovensko presťahovali a založili si tu projekčné ateliéri (ŠLAPETA 1980, 6). Na problematiku nadviazal slovenský kolega Štefan Šlachta, ktorý sa zachyteniu práce medzivojnových architektov systematicky zaoberal, sériou medailónov hlavných predstaviteľov tohto trendu. Jeden z prvých profilov bol venovaný významnej autorskej dvojici architektov Aloisa Balána a jeho kolegu Jiřího Grossmanna (ŠLACHTA 1982 a 2004). Prvotné príspevky položili základy skúmania a rozpoznávania významu medzivojnových architektov pôvodom z Čiech. Avšak až po dlhej odmlke ďalších dekád sa k problematike naplno vrátil Matúš Dulla – historik architektúry a profesor na vysokých školách v Bratislave (FA STU) a v Prahe (ČVUT). Výsledkom práce autorského kolektívu je čerstvo publikovaná kniha *Zapomenutá generace. Čeští architekti na Slovensku* (DULLA 2019). Zámerom obsiahlej súbornej publikácie je podať ucelený obraz o tvorivej energii a význame práce, ktorou tento početný architektonický okruh vstúpil do vývoja slovenskej architektúry.

Prekvapivo architekti, na území Slovenska vnímaní ako vedúce osobnosti dobového architektonického života, sú vo svojom rodisku v Čechách reflektovaní len čiastočne, resp. ich „slovenské“ dielo a jeho význam sú v rámci českej históriografie nepoznané (či prehliadané) a chýba. Práve v osobnosti Aloisa Balána nachádzame ukážkový príklad tejto zdvojenej historickej pamäte. Vskutku hviezdna kariéra architekta v Bratislave sa núteným odchodom dramaticky ukončila a po návrate na Moravu, do Valašského Meziříčí, bola domácou odbornou verejnosťou rozpoznávaná len minimálne, pre širšiu verejnosť zostáva neznáma prakticky dodnes.

Pri doktorandskom výskume autorky, zameranom na život a dielo Aloisa Balána a jeho kolegu Jiřího Grossmanna, bola v rámci archívneho bádania na Slovensku a v Čechách zdokumentovaná zachovaná pozostalosť architekta Balána v Múzeu regionu Valašsko vo Valašskom Meziříčí. Podľa záznamov plány a fotografie múzeu venoval v roku 1958 samotný Alois Balán. Ide síce o neúplný a nesúrodý súbor prác – realizačných projektov, súťažných návrhov a fotografií realizovaných stavieb, ktorý i napriek útržkovitosti znamená významný prínos v súčasnom poznaní Balánovej tvorby.

Avšak pri snahe o podrobnejšie zachytenie životnej púte a povahovej profilácie architekta Balána neustále narážame na nedostatok bližších informácií. Bez kontaktu na rodinu nepoznáme detaily a zaujímavosti zo súkromia od pamätníkov či z rodinných archívov. Sme preto väčšinou odkázaní iba na spracovanie strohých údajov z dochovaných úradných dokumentov, ktoré následne chronologicky prepájame do ucelenejšej organickej línie s množstvom náznakov a dohadov.

Predkladaný text preto možno vnímať ako základný súhrn doposiaľ nadobudnutých poznatkov ohľadom života a diela Aloisa Balána, ktorý si nenárokuje na úplnosť predovšetkým v oblasti tvorby architekta na Morave, a skôr podnecuje k podrobnejšiemu preskúmaniu aj z pohľadu domácej, moravskej a českej historiografie.

Alois Balán mladší

Alois Balán sa narodil 2. februára 1891 ako prvorodený syn v rodine umeleckého rezbára a sochára Aloisa Balána staršieho v mestečku Valašské Meziříčí na Morave.¹

Obr. 1: Alois Balán (1926). Zdroj: Slovenský národný archív. |

V miestnom povedomí zrejme doposiaľ viac rezonuje práve otcove meno, keďže dlhoročne pôsobil ako profesor modelovania a rezbárstva na významnej Odbornej škole pre spracovanie dreva vo Valašskom Meziříčí (bližšie VALOUŠKOVÁ – OSTŘANSKÁ – KNÁPKOVÁ 2014). Umelecká a národnouvedomelá domáca atmosféra poskytovala mladému Aloisovi nesmierne podnetné prostredie. Jeho výtvarné sklony a tvorivosť boli prirodzene rozvíjané pod pedagogickým vedením otca a v jeho sochárskej dielni mohol spoznávať princípy modelácie hmoty a základy kompozície. Citlivo vnímal vplyvy okolitého valašského kraja s ľudovou architektúrou a už v mladosti sa v ňom prebúdzať záujem o profesiu architekta. Jedným z významných podnetov, ktorý neskôr aj sám Balán priznal, boli začiatkom 20. storočia pre vtedy desaťročného Aloisa práce architekta Dušana Jurkoviča publikované v časopise *Volné směry*: „byl to úžasný objev“. Neskôr sa postupne zoznamoval s Jurkovičovými stavbami v blízkom okolí domova – Libušín a Maměnka na Radhošti, hostýnske kaplnky či kúpeľné budovy v Luhačovicích. Uvedomil si, že ich podstata vychádzala z princípov slovenských a valašských chalúp, zároveň však boli „na tu dobu úžasne moderní“. Balán sa neskôr vo svojom texte k jubilejnej Jurkovičovej výstave v UBS v roku 1938 vyznáva z „okouzlení a nekritické lásky z mládí“, kedy si „tohoto Jurkoviče představoval ... ako cosi mezi básníkem a lidovým kouzelníkem, který přímo z půdy dovede vyčarovat půvabné stavby“ (BALÁN 1938).

Študent

Aj napriek nesporným umeleckým vlohám mladý Alois nepokračoval vo výučbe na otcovej drevárskej škole,² ale nastúpil na vyššie gymnázium vo Valašskom Meziříčí, ktoré s odbornou školou zdieľalo priestory v spoločnej budove. Maturitné skúšky v roku 1909 absolvoval s vyznamenaním a v kolónke „povolání“ vyplnil ako jediný z ročníka odbor *technika* (1909: XXIX. zpráva, 54).

Moravské prostredie sa všeobecne vyznačovalo silným vlasteneckým cítením. Národnoobrodenecká atmosféra intenzívne vládla aj v priestoroch školy vo Valašskom Meziříčí, ktorá bola po dlhý čas jediným českým gymnáziom na severovýchodnej Morave. Práve počas Balánových štúdií sa na gymnáziu výraznejšie prejavovali národne uvedomelé nálady. Profesori sa spolu so žiakmi gymnázia v rokoch 1907 a 1909 aktívne účastnili predvolebných bojov, z ktorých následne vzišiel T. G. Masaryk ako poslanec za východomoravské mestá Ríšskej rady vo Viedni. Gymnaziálne roky teda mladého Balána formovali nielen výučbou, ale súčasne prispeli k upevneniu jeho vlasteneckého cítenia a k nemenej dôležitému pochopeniu významu vlastnej aktívnej účasti.

V roku 1909 študent Alois Balán opustil malebné Valašské Athény a nastúpil do prvého ročníka štúdia na C. a K. Česká vysoká škola technická v Praze – Odbor pozemního stavitelství. Tu zároveň spoznal spolužiaka Jiřího Grossmanna, ktorý sa neskôr stal jeho dlhoročným kolegom.

Akademická výučba, vedená osobnosťami ako Jan Koula, Josef Fanta či Antonín Balšánek, sa niesla v konzervatívnom duchu s upriamením na klasické vzory. Popri praktických zručnostiach si mladí architekti zo štúdií niesli pochopenie a súčasne aj cit k historickej architektúre ako pamiatke. Od profesora Jana Kouly mohli spoznať princípy tvorby v mierke urbanistickej, ktorej neskôr obaja venovali značnú časť

svojich prác. V ideovo dynamickom prostredí Prahy súčasne vnímali nové trendy v originálnych prejavoch kubizmu a čistých tvaroch (tehlovej) geometrickej moderny. Balán úspešne ukončil štúdium architektúry druhou štátnou skúškou v decembri 1914, poučený o možných nových spôsoboch práce a cestách, ktorými sa môže architektúra uberať.

Vojak

Prvé samostatné architektonické projekty však na niekoľko rokov odsunula prvá svetová vojna. Aloisa Balána odviekli koncom roka 1915 k železničnému pluku vo Valašskom Meziříčí. V aktívnej vojenskej službe sa ako poručík v zálohe zúčastnil bojov v Ruskom Poľsku, Sedmohradsku, Halíči a Taliansku, po prevrate bol už ako vojak československej armády pridelený na Slovensko do januára 1919. Podľa kusých informácií sa Balánovi pravdepodobne už v priebehu vojny podarilo uplatňovať architektonické vzdelanie, s veľkou pravdepodobnosťou práve na armádne účely. Prijatím do štátnej služby Balána uvoľnili z vojenskej činnosti a nastúpil na pozíciu architekta na Riaditeľstve štátnych dráh v Prahe.

Mladá Bratislava

Začiatkom 20. storočia bolo Slovensko, presnejšie Horné Uhorsko, súčasťou multikultúrnej monarchie a mesto Prešporok (maď. Pozsony, nem. Pressburg) vďaka svojej polohe na rozhraní troch krajín bolo nazývané mestom viacerých národností. V pomerne krátkom období na prelome storočí nadobudlo výstavbou celých mestských častí, ulíc, reprezentatívnych budov a palácov, nový mestský charakter. Územie mesta bez vlastnej akademickej pôdy zasahovala škála rôznorodých kultúrnych vplyvov, ktorú prirodzene vymedzovali dve dominantné centrá – Viedeň a Budapešť, dopĺňané vzormi z nemeckých oblastí. Ustanovením novej Československej republiky sa Prešporok s novým názvom Bratislava začiatkom roku 1919 stáva hlavným mestom slovenskej krajiny³ a následne sídlom Ministerstva pre správu Slovenska, riadeným vládou z Prahy.

Bratislava si po prevrate naďalej ponechala svoj medzinárodný charakter, jej ulicami sa niesli hlasy minimálne troch rozličných jazykov, nováčikom bola reč česká.⁴ Pre medzivojnovú Bratislavu bola príznačná atmosféra tolerance, v úradnom aj spoločenskom styku bola rešpektovaná národnostná i náboženská pluralita. Zároveň je však potrebné zdôrazniť fakt, že pôvodní prešpurskí starousedlíci s pričlenením mesta k ČSR nesúhlasili a len s nevôľou prijímali politicko-štrukturálne zmeny vyplývajúce z nového postavenia hlavného mesta krajiny.

Politické zmeny na Slovensku po roku 1918 zásadne ovplyvnili aj dianie v stavebnej a architektonickej oblasti. Mladý štát potreboval nové budovy pre svoje inštitúcie, školy, obchody a predovšetkým domy na bývanie pre rapídne rastúci počet obyvateľov miest. Stavebný rozmach v rámci mestských štruktúr sa naplno prejavil predovšetkým vo vzhľade hlavného mesta Bratislavy, kde provinčný nádych rýchlo mizol pod rušným životom rastúcej národnej metropoly. Mesto zaznamenalo masívny prílev obyvateľov, predovšetkým zo slovenských oblastí, ale aj množstva odborníkov z českých a moravských zemí.⁵

Do vlasti sa začali navracieť slovenskí architekti študujúci, či pôsobiaci v zahraničí.

Nad kultúrnymi vzťahmi s Viedňou a Budapešťou získalo prevahu tesné prepojenie s českou architektúrou vďaka vlne českých architektov, vyslaných na Slovensko väčšinou poverením z Ministerstva verejných prác. S víziou vitality rastúcej metropoly a sľubným potenciálom realizačných príležitostí sa v roku 1919 do Bratislavy presťahoval Alois Balán. O dva roky neskôr prišiel jeho spolužiak Jiří Grossmann, ďalej to boli mladí českí architekti Jindřich Merganc, Josef Marek, Klement Šilinger, Vojtech Šebor, František Krupka či František Faulhammer. V týchto podmienkach sa na Slovensku, a predovšetkým v Bratislave, etablovala pestrá architektonická obec rôznych školení a názorová pluralita architektov sa odrazila na pestrom obraze stavebnej produkcie prvej polovice 20. rokov 20. storočia. Architekti z Čiech a Moravy si po príchode uvedomovali odlišnosť krajiny, jej kultúrneho a historického pozadia a spoznávali špecifické miestne pomery (BALÁN 1925, 76–80; 1926, 175–176). V počiatkoch tvorili najvýraznejšiu, pomerne kompaktnú skupinu, cez ktorú sa na Slovensko preniesli moderné trendy prameniace z Kotěrovho diela, ako aj výtvarene výrazný prejav Janáka a Gočára v snahách o národný sloh. V prostredí Bratislavy, i keď tolerantnom a umiernenom, dochádzalo k nevyhnutným konfrontáciám novátorských ideí s tradíciou, ktorá zároveň tlmila radikálne prejavy a razantné gestá.

Debut architekta

Alois Balán v roku 1920 odštartoval profesionálnu dráhu architekta prestížnym projektom budovy americkej organizácie YMCA (1920–1923), keďže išlo o historicky vôbec prvú budovu tejto americkej organizácie na európskom kontinente. Svoju debutantskú prácu na programovo náročnej stavbe pritom realizoval popri zamest-

Obr. 2: Budova YMCA (1925). Zdroj: Hořejš, 1932. |

naní v úrade Riaditeľstva štátnych dráh v Bratislave. Rozsiahla polyfunkčná budova bola v tom čase pre Bratislavu, a rovnako aj pre Balána, typologickou novinkou. Pri projekte sa preto logicky opieral o „*reminiscence na cihelné stavby americké*“ (BALÁN 1929) už realizovaných zámorských stavieb YMCA. Použitie tehlovej architektúry súčasne odkazuje na geometrickú modernu Jana Kotěru a Otakara Novotného z čias pražských štúdií. Aplikáciou princípov tradičnej symetrickej palácovej kompozície a vcelku konzervatívneho členenia priečelí Balán dosiahol reprezentatívne vyznenie sídla organizácie, pričom v interiéroch už aplikoval dobovo aktuálne rondokubistické prvky. Vo všeobecnej atmosfére hľadania nového architektonického vyjadrovania, získal pojem YMCA Balánovou stavbou v Bratislave dôstojný a pritom charakteristický výraz.

Ateliér Balán – Grossmann

Mladý Balán sa ako začínajúci architekt postupne orientoval a udomácnoval na scéne, získaval prehľad a kontakty a postupne sa etabloval vo svojej profesii. Rok 1922 sa niesol v znamení viacerých zásadných zmien a rozhodnutí: Po svadbe s Jaroslavou Kaldovou (1921 v Prahe) sa manželom v apríli 1922 narodila v Bratislave dcéra Eva. A je to tiež rok 1922, kedy si so svojím priateľom zo štúdií – mladým architektom Jiřím Grossmannom, založili spoločný ateliér. Bratislavské stretnutie s Grossmannom zrejme nebolo úplne náhodné, čomu nasvedčuje viacero momentov – popri založení ateliéru zároveň kúpili stavebný pozemok v lukratívnej časti na svahoch nad mestom a vzápätí rozbehli realizáciu spoločnej vily. Grossmann po príchode nastúpil na pozíciu architekta III. stavebného oddelenia Riaditeľstva štátnych dráh. Balán práve vtedy z úradu odišiel a na jeseň roku 1922 začal pôsobiť ako profesor staviateľského oddelenia Vyššej odbornej školy stavebnej v Bratislave, čím nadviazal na dlhoročnú pedagogickú činnosť svojho otca – Aloisa Balána staršieho.

Následná úspešná spolupráca architektov Balána a Grossmanna pretrvala počas takmer dvoch dekád. Jedným z priaznivých momentov sa javí istá šťastlivá kombinácia rozdielnych osobnostných profilov, ktoré sa tvorivými prístupmi navzájom inšpirovali a dopĺňali. Jiří Grossmann (4. 4. 1892 – 9. 4. 1957) na rozdiel od Aloisa Balána pochádzal z rušnej veľkomestskej Prahy. Otec Rainer, absolvent pražskej Techniky, pracoval ako architekt – vrchný inžinier Buštěhradských dráh. Umelecky nadaný Jiří si v domácom prostredí osvojil prevažne technické a pragmatické myslenie a azda aj po vzore otca si zvolil štúdium na rovnakej vysokej škole, či neskôr prácu architekta pri železnici na Riaditeľstve štátnych dráh.

Národný štýl

Štátom propagovaný, oficiálny národný štýl vniesli začiatkom 20. rokov 20. storočia na územie Slovenska prvé práce skupiny českých architektov. Rondokubizmus a z neho vychádzajúci plochší oblúčikový dekorativizmus s geometrickou štylizáciou ľudovej ornamentiky sa uplatňovali predovšetkým pri projektovaní štátnych úradných a obytných budov. Medzi miestnymi architektmi sa však príliš neudomácnil, keďže v podvedomí bol predsa len vnímaný ako import. Hlavnými nositeľmi architektonického slovníka národného slohu zostávali diela architektov z Čiech, predovšetkým v podobe plastického rondokubizmu Klementa Šilingera.

Významné miesto v snahách formovať tento nový sloh zastávala aj mladá dvojica architektov Balán s Grossmannom. Prvý spoločný projekt ateliéru – realizácia vlastnej vily na ulici Boženy Němcovej v Bratislave (1922–1923), je azda najkrajším príkladom ich ranného tvorivého obdobia výtvornou farebnosťou oblúčikových dekoratívnych foriem. Vila v rastúcej rezidenčnej štvrti nad mestom vynikala svojím tvarom i výraznou farebnosťou okrovej s tehlovočerveným lemovaním. Na jej najnižšom podlaží si Balán s Grossmannom zariadili svoj architektonický ateliér. Romanticky vyznievajúca vila, jasne rozpoznateľná trojitým štítom a podlubím s arkádami, vniesla architektom do ich nového domova v Bratislave spomienku na mestá rodného kraja (bližšie: BAHNA a BERKA 2013, 328–330). Podľa dochovanej fotografie jedálne Balánovho bytu vidíme inšpiráciu interiérovou tvorbou Josefa Gočára (1921: Jedáleň továrníka J. S.), ako aj určitú príbuznosť s dielom architekta Josefa Místeckého, profesora na drevárskej škole vo Valašskom Meziříčí. Za daných okolností nemožno vylúčiť, že jedálenská zostava, prípadne celková interiérová výbava bytov pochádzala z dielne moravskej školy.

Architektom sa čoskoro, zrejme vďaka zamestnaniu na Riaditeľstve, otvoril prístup k žiadaným štátnym zakázkam, medzi ktoré patrila predovšetkým výstavba bytových domov. Prvý projekt – domy pre štátnych zamestnancov na Ulici 29. augusta a Mlynských nivách v Bratislave, navrhol v roku 1922 ešte Balán sám. Dôraz na stvárnení fasády naplno prejavil jeho výtvorné sklony v podobe farebného rámovania okien a ostrých štítov, plne v súznení s dobovou snahou o národný štýl.

Následne už v spoločnom ateliéri v krátkom slede vznikli viaceré návrhy štátnych bytových domov pre slovenské mestá Trenčín, Trnavu a Rožňavu. Realizovaný projekt domu pre poštových úradníkov na Legionárskej ul. v Bratislave (1923–1925) po-

Obr. 3: Návrh bytového domu na Ul. 29. augusta (1922). Zdroj: Muzeum regionu Valaško. |

Obr. 4: Vlastná vila architektov, Ul. B. Němcovej. Zdroj: Ščepánová S. |

Obr. 5: Interiér jedálne bytu Aloisa Balána (1923). Zdroj: Muzeum regionu Valašsko. |

kračuje v intenciách národného štýlu – plastickú gradáciu priečelia korunuje pôsobivý zalamovaný reliéf atikového pásu, rozmernú plochu členia výrazne modelované arkieri. Architekti budovu plynulo napojili na o rok starší objekt Klementa Šilingera a v nasledujúcich rokoch postupne dobudovali ďalšie poštové bytové domy (na Šancovej ulici okolo roku 1925, ďalej na Jiskrovej a Legionárskej v rokoch 1927–1928), čím kompaktne uzatvorili nový veľkomestský blok. V časovo odstupňovaných fázach výstavby môžeme sledovať silnejúce racionalizačné tendencie v ich architektonickom názore a predstavujú učebnicový príklad postupného udomácnenia moderných princípov v slovenskej architektúre.

K renomovaným architektom sa zaradili projektom Riaditeľstva štátnych dráh na Klemensovej ulici v Bratislave (1924–1930), monumentálnej reprezentatívnej budovy

Obr. 6: Riaditeľstvo čs. štátnych dráh (1930). Zdroj: Muzeum regionu Valašsko. |

v oficiálnom slohu štátnych budov. Pod prvotným návrhom⁶ je podpísaný „arch. Alois Balán“, pri výkresoch na stavebné povolenie figuruje aj Jiří Grossmann. Rozsiahly komplex s tromi vnútornými nádvoriami vyplnil celý mestský blok a vniesol novú mierku do rastúcej Dunajskej štvrte. Mohutné priečelia v strohých odtieňoch sivej kombinujú historické a moderné princípy. Z klasicky symetrickej kompozície s centrálnym vstupným portálom vykračuje dominantná veža na nároží – ako sídlo riaditeľa a prednostov – s rondokubisticky modelovanými prvkami arkierov.

Nástup nového videnia

Po krátkom období hľadania národného štýlu sa Československo následne pomerne rýchlo vydalo cestou modernej architektúry. Mladý demokratický štát prijal estetiku jednoduchej elegancie funkcionalizmu za svoj oficiálny vizuálny prejav, vyjadrujúci jeho pokrokové ideály.

Medzinárodná výstava dekoratívnych umení v Paríži v roku 1925 predstavuje symbolický medzník tohto vývoja. V kontraste so zdobnými historizujúcimi stavbami ohlasoval biely kubus L'Esprit Nouveau architekta Le Corbusiera a Melnikov avantgardný koštruktivistický pavilón nástup novej estetiky a nového myslenia o architektúre. Československú republiku úspešne reprezentoval pavilón Josefa Gočára so strohou fasádou v kombinácii režného muriva, betónu a skla. Na výstavnej prezentácii sa podieľal aj Alois Balán a kolega Jiří Grossmann v rámci výberovej komisie prác slovenského ľudového umenia (1925: Exposition, 78) a osobnou návštevou výstavy mali príležitosť bezprostredne vnímať ohlasy aktuálnych architektonických trendov.⁷

Ešte v roku 1924 Alois Balán spolu s Jiřím Grossmannom vypracovali návrh budovy Umeleckej besedy slovenskej s heslom *Pre nás*, ktorý získal v prestížnej súťaži prvú cenu. Doposiaľ bol známy len názov a všeobecne sa predpokladala podobnosť návrhu s následne realizovanou stavbou (1925–1927). Pri nedávnom výskume bol však objavený pôvodný súťažný náčrt v archíve Muzea regionu Valašsko vo Valašskom Meziříčí, ktorý preukazuje značný názorový posun architektov – od prvotného vizuálu ranej moderny so zaobleným nárožím a sochárskou výzdobou k oveľa progresívnejšiemu plánu so strohou estetikou koštruktivismu.⁸ Jedným z určujúcich podnetov mohla byť práve intenzívna skúsenosť parížskej výstavy v roku 1925. Realizačný projekt už sebavedome uplatňuje novší koncept, kde sa hlavným výtvarným programom stáva forma a vlastnosti materiálov ako tehla, sklo, betón a kov.

Pomerne drobný výstavný pavilón UBS bol ihneď po dokončení v roku 1927 v dobovom povedomí rozpoznávaný ako prelomové a zásadné dielo, ako jedna z najpozoruhodnejších stavieb bratislavských (KRCH 1929, 133). Nového ducha architektúry symbolizovali funkčne a teda asymetricky komponované hmoty, ploché strechy a predovšetkým stupňovitá presklená koštrukcia osvetľujúca hlavný výstavný priestor. Vizuálne charakteristická textúra neomietnutých tehál, ktorá sa v súťažnom návrhu ešte neobjavila, predstavuje manifestáciu modernosti, podobne ako pri Gočárovom pavilóne v Paríži, či skôr pri Balánovej budove YMCA. Tehlový obklad dopĺňajú svetlé pásy hladkej omietky s abstraktným odkazom na klasické horizontálne členenie fasád. Jediný dekoratívny moment sa objavuje v podobe kazetového stropu a kamenných obkladov v reprezentatívnych vstupných priestoroch. Ústrednou náplňou pavilónu boli dva výstavné priestory, väčší pre maľby a menší pre so-

Obr. 7: Výstavný pavilón Umeleckej besedy slovenskej (1927). Zdroj: Oddelenie architektúry SAV. |

chy. Na poschodí s vlastným bočným vstupom sa nachádzali klubové priestory – spoločenská sála, knižnica a terasa.

Progresívna klíma Umeleckej besedy pod vedením riaditeľa Dušana Jurkoviča architektom poskytla príležitosť vyprojektovať ich kľúčové dielo s funkcionalistickým pôdorysom a industriálne vyznievajúcimi strešnými oknami. Dielo, následne všeobecne chápané ako manifest nástupu modernej architektúry na Slovensku.

Výrazná genéza v architektonickom názore sa prejavila aj pri ďalšom významnom projekte budovy Učňovských pokračovacích škôl v Bratislave. Súťažný návrh s pilastrami a kombináciou plôch omietky a tehál, vytvorený spoločne autorskou dvojicou v roku 1925, následne prešiel procesom zjednodušenia do finálnej podoby puristickej hladkej fasády s veľkými okennými otvormi. Z pôvodnej idey sa uplatnil iba prvok rizalitu a v Balánovej tvorbe úspešne využívaný *court d'honneur* pred hlavným vstupom do budovy. Rozmerná a prevádzkovo zložitá stavba bola šitá na mieru premenlivým potrebám školy s pomerne flexibilne adaptovateľnou dispozíciou, zahŕňala ateliéry, dielne, prednáškové sály, ale aj ubytovaciu časť a technické zázemie. V budove učňovských škôl získala svoje priestory tiež novovzniknutá Škola umeleckých remesiel, ktorá pod vedením Josefa Vydru priniesla avantgardný spôsob výuky po vzore nemeckého Bauhausu (bližšie MOJŽISOVÁ, 2013). Realizáciu projektu s viacerými stavebnými fázami (1928–1937) prevzal kolega Grossmann.

Obr. 8: Budova Učňovskej školy a Školy umeleckých remesiel (1932). Zdroj: Muzeum regionu Valašsko. |

Tvorivá vlna prelomu 20. až 30. rokov 20. stor.

Ateliér Balán – Grossmann si od svojho založenia v priebehu piatich rokov vybudoval vysoké renomé s množstvom významných projektov. Pravdepodobne práve z tohto dôvodu Alois Balán v roku 1927 ukončil v prospech architektonickej praxe svoje profesorské pôsobenie na Priemyselnej škole a rovnako Grossmann približne v rovnakom období odišiel z Riaditeľstva štátnych dráh. Obaja architekti sa tak mohli intenzívne venovať výhradne vlastnej tvorbe. Prelom 20. a 30. rokov môžeme považovať za vrcholnú tvorivú etapu ich ateliéru, veď v rozmedzí rokov 1928–1932 vznikla vyše polovica projektov z celkového počtu dovtedy riešených diel.⁹ Autori získali istotu v architektonickom názore, nadobudli nielen staviateľskú, ale aj organizačnú zručnosť pri projektovaní a overenými postupmi produkovali typovo príbuzné projekty. Intenzívnu projekčnú činnosť ateliéru dokladajú početné realizácie viacerých škôl, ktoré môžeme vidieť v Nitre, Pezinku, Vrútkach, Novom meste nad Váhom, či mestských úradov v Šamoríne a v Svajlave na Podkarpatskej Rusi.

Na slovenskej scéne sa etablovali na rešpektovaných autorov, popredných staviateľov a angažovaných predstaviteľov odbornej platformy. Pri príležitosti desiateho výročia pôsobenia bola ateliéru v roku 1932 venovaná bohato ilustrovaná monografia, ako prejav uznania architektonickej obce. Autorom publikácie s názvom *Ing. Arch. Alois Balán a Ing. Arch. Jiří Grossmann: 10 roků architektonické práce 1922–1932*, bol Antonín Hořejš. Významný popularizátor moderného myslenia, český historik umenia a publicista Antonín Hořejš spolupracoval s Josefom Vydrom na založení

Školy umeleckých remesiel (ŠUR) v Bratislave a neskôr na škole aj prednášal. Architekt Zdeněk Rossmann, český renomovaný grafik, scénograf a taktiež pedagóg na ŠUR, stvárnil vizuál knihy v modernom duchu. Pri skúmaní diela Aloisa Balána a kolegu Jiřího Grossmanna predstavuje Hořejšova publikácia základnú dobovú výpoveď o architektoch a jedinú ucelenú reflexiu ich tvorby.

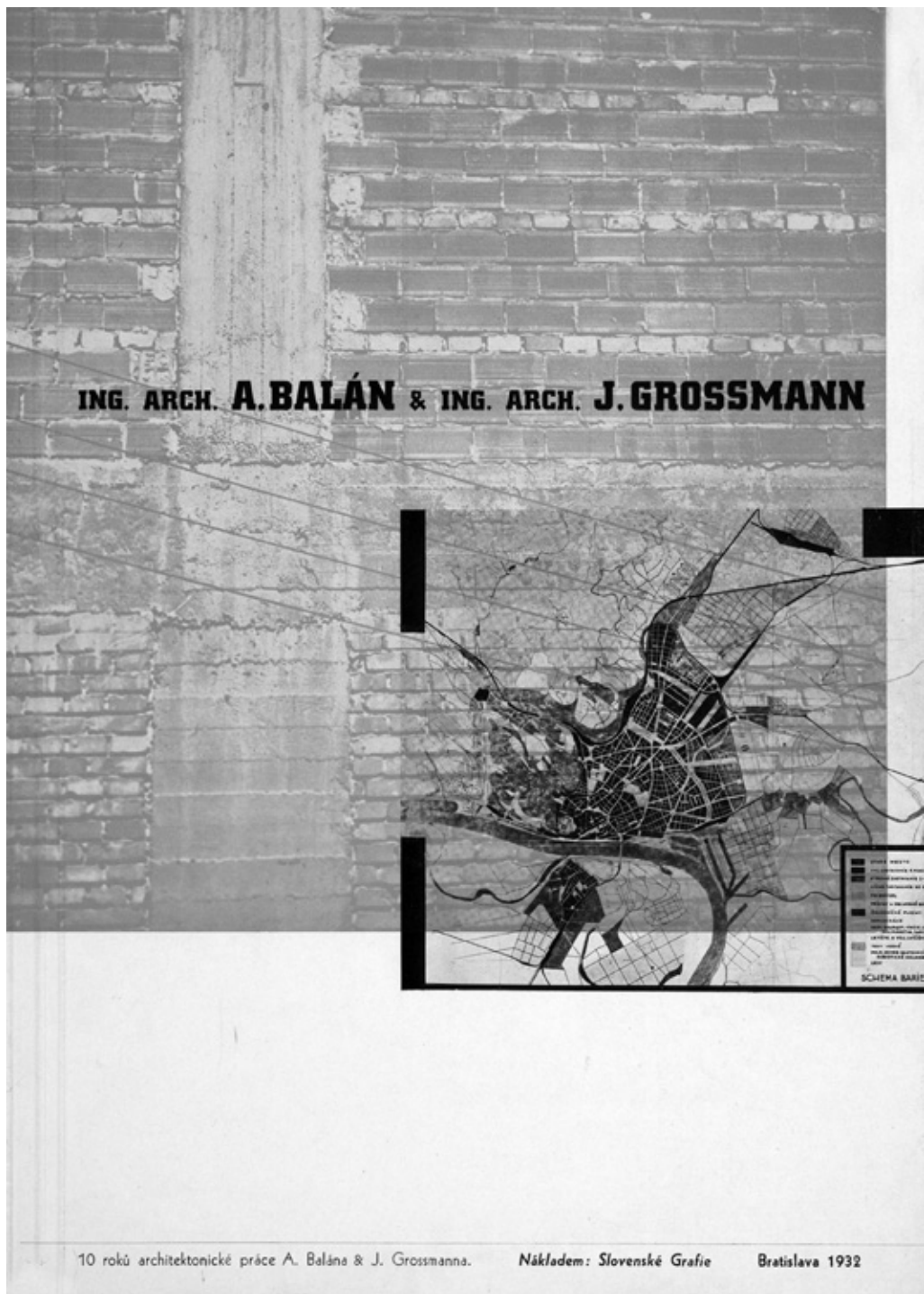
Spomedzi množstva realizovaných prác, popri Učňovských školách, by sme mali predovšetkým spomenúť rozhlasový Palác Radiojournalu (1928–1929). Predstavuje vôbec prvú špecializovanú budovu pre rozhlas v Československu s najmodernejšie vybavenou vysielačou stanicou a štúdiami. Projekt po architektonickej stránke navrhoval Alois Balán, riešenia náročných akustických požiadaviek stavby sa pravdepodobne chopil kolega Grossmann. Striedma, čistá fasáda ukrývala nahrávacie štúdiá, technické a administratívne priestory rozhlasu, vo vrchných podlažiach boli umiestnené byty. Dômyselne riešený interiér pre rozhlasové vysielanie ovplýval zvukovoizolačnými novinkami a najnovšou technickou výbavou.

Taktiež na výkresoch projektu administratívnej budovy Zemskej úradovne pre poisťovanie robotníkov (1930–1932) je podpísaný architekt Alois Balán, v spolupráci s Jiřím Grossmannom. Puristické priečelia stroho modelovanej úradnej budovy rytmicky oživovali harmonikovo otváracie okná značky Kraus.¹⁰ Výnimku v zdobnosti predstavovali figurálne reliéfy pri hlavnom vstupe od sochárov Pavla Bána – *Práca I a Ladislava Majerského – Práca II*. Jednoznačná modelácia hmoty v spojení s premyslenou dispozíciou preukazuje snahu „*formu přemoci funkcí a dáti dílu výraz dokonalosti*“ (HOŘEJŠ, V).

Zemská úradovňa vyrástla vedľa už existujúcej budovy Riaditeľstva štátnych dráh, Palác Radiojournal na Jakubovom námestí v podstate o ulicu ďalej. Týmto spôsobom architekti urbanisticky obsiahli pomerne rozsiahly priestor a vniesli do Dunajskej štvrte veľkomestský charakter.

Avšak nielen do bratislavského prostredia architekti sebavedome vstúpili novým výzorom a novou mierkou stavieb s priečeliami bez dekoratívnych prvkov. V Banskej Bystrici funkcionalistická budova Okresnej nemocenskej poisťovne (1927–1929), navrhnutá Aloisom Balánom, bola realizovaná ako prvá moderná stavba vznikajúceho mestského bloku. Balánova vnímavosť k špecifikám lokality a jeho schopnosť transformovať tieto podnety vo svojich dielach sa prejavila inšpiráciou protihlým historizujúcim bytovým domom a na spôsob novodobého pendantu nárožie poisťovne komponoval do zaoblenej veže so sochárskym akcentom.

V danom období popri rozmerných administratívnych budovách vytvoril Alois Balán svoje ikonické dielo – pomerne drobnú, avšak architektonicky odvážnu vilu pána riaditeľa Jaroňa (1929–1930), s neprehliadnuteľnou siluetou ostrej diagonály striech. Výnimočný projekt je výsledkom kombinácie osvieteného súkromného investora Karla Jaroňa, riaditeľa známej bratislavskej tlačiarne Slovenská Grafia (LONGAUER 2013, 327–332) a jeho dôvery ku skúsenostiam renomovaného architekta. Spájali ich nielen moravský pôvod, ale tiež rozhladenosť, umelecké cítenie a predovšetkým myšlienková otvorenosť. Balán získal jedinečnú príležitosť naplno prejať svoje tvorné nadanie v sochárskej modelácii hmoty a zároveň v praxi príkladne predviesť obecenstvu ako stavať aplikovaním súboru najnovších poznatkov o zdravom bývaní. Moderné materiály, racionálne zdôvodnená dispozícia a orientácia voči sveto-

Obr. 9: Obálka publikácie Ing. Arch. Alois Balán a Ing. Arch. Jiří Grossmann: 10 rokov architektonické práce 1922–1923. Úprava arch. Zdeněk Rossmann (1932). Zdroj: Ščepánová S.

Obr. 10: Návrh Paláca Radiojournal (1928). Zdroj: Muzeum regionu Valašsko. |

vým stranám, veľké okná a presklené plochy, použitie stĺpov, balkónov a terás podľa zásad funkcionalizmu, pokladal Balán za podstatné znaky obydľia novej doby. Vilu krátko po vzniku, ako jedínú stavbu z územia Slovenska, zaradil uznávaný taliansky architekt a teoretik Alberto Sartoris do knihy celosvetového výberu funkcionalistickej architektúry, ktorej úvodný predslov napísal Le Corbusier (1932). Neskôr však i napriek tomu, alebo práve kvôli svojmu expresívnemu vyzneniu, vila stratila svoju originálnu podobu dostavbou poschodia a napokon v roku 2011 definitívne zanikla pod novou výstavbou.

Takmer neobmedzený priestor pre tvorivý rozlet a experimentáciu poskytovali autorom architektonické súťaže. Konkurenčné zápolenie pôsobilo na Balána s Grossmannom podnetne a podstatnú časť svojej tvorby venovali práve vypracovaniu početných súťažných návrhov. V prípadoch, kde nie je jasne uvedené autorstvo projektu, môžeme pozorovať rôznu intenzitu prelínania rukopisov oboch architektov. Je však zrejmé, že predovšetkým veľké a významné súťažné návrhy boli výsledkom vzájomnej spolupráce.

Obr. 11: Zemská úradovňa (1932). Zdroj: Muzeum regionu Valašsko. |

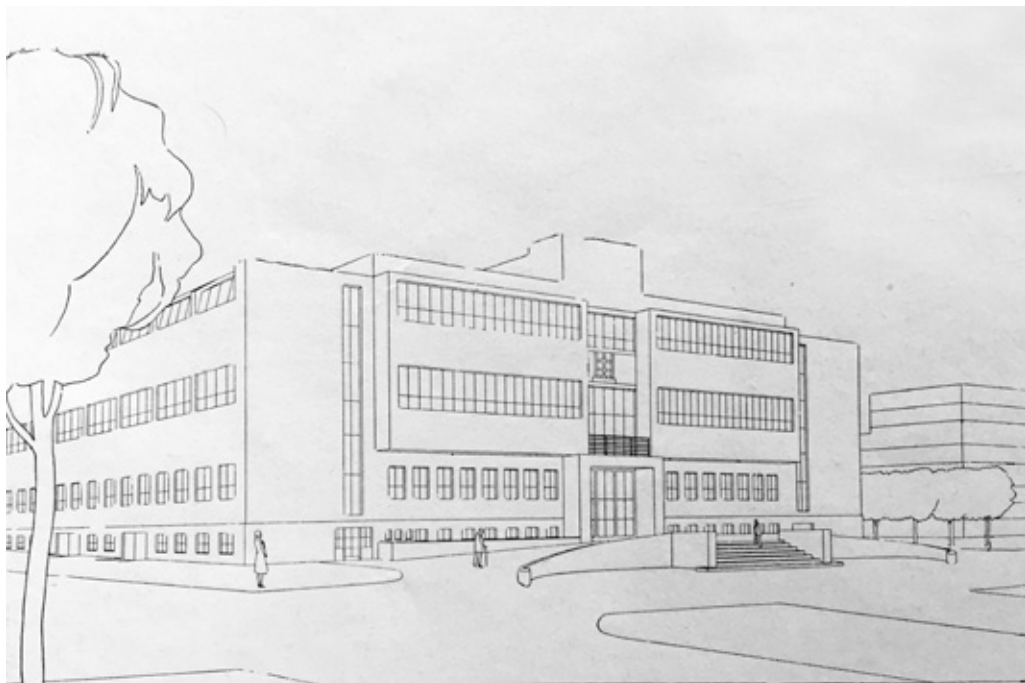
V priebehu hektického roka 1929 sa uskutočnili viaceré významné súťažné podujatia – predovšetkým súťaž na budovu Slovenského národného múzea v Martine a Mestskú sporiteľňu v Bratislave. V oboch prípadoch sa ich ateliér prezentoval modernými návrhmi s uplatnením systému skeletovej konštrukcie a hladkých fasád. Projekt múzea s priebežnými pásovými oknami a svetlíkovou konštrukciou nesporne patril k najkvalitnejším i najprogresívnejším v súťaži, stavbu však napokon realizoval v oveľa tradičnejšej podobe architekt M. M. Harminc. V tom istom roku sa úspešne zúčastnili aj ďalšej veľkej a programovo náročnej súťaže na Krajinský úrad v Bratislave.¹¹

Architekt Balán popri vysokom projekčnom tempe v Bratislave priebežne udržiaval kontakty aj s architektonickou scénou na Morave, v rodnom Valašskom Meziříčí. A práve v danom roku 1929 dokázal vypracovať návrhy do dvoch prestížnych miestnych súťaží. Jeho málo známy návrh na Učiteľský ústav preukazoval funkcionalistické princípy v rozložení do viacerých krídel. Spomedzi zúčastnených architektov zvlášť súťažný projekt Josefa Místeckého, budova však bola realizovaná brnenským architektom Milošom Lamlom.

Alois Balán bol prizvaný aj do užšej súťaže na novú budovu Mestskej sporiteľne, kde porotu oslovil svojím návrhom v silnej konkurencii architektov Josefa Místeckého, Bohumíra Kupku – profesorov na Odbornej drevárskej škole, ďalej Miloša Kopřivu z Brna a Ferdinanda Hrozinku z Prahy. Následne bola podľa Balánovho projektu v priebehu 1930–1931 realizovaná stavba Sporiteľne so zaobleným nárožím puristickej fasády, ako prvá moderná budova v centre na hlavnom námestí Valašského Meziříčí. Architekt Balán riešil aj kompletný výzor interiéru Sporiteľne: sklobetónovým stropom

Obr. 12: *Vila riaditeľa Jaroňa* (1930). Zdroj: Sartoris, 1941. |

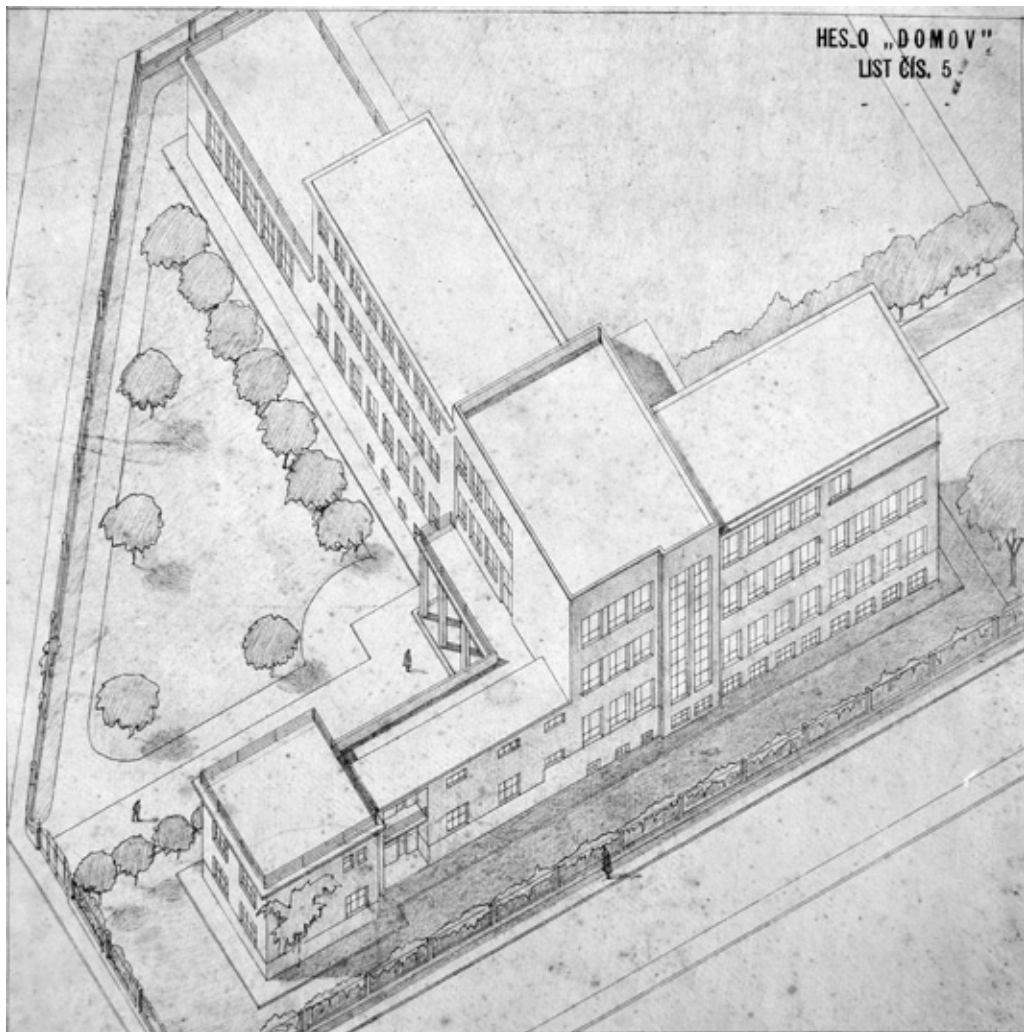

Obr. 13: Súťažný návrh Slovenského národného múzea v Martine (1929). Hořejš, 1932. |

presvetlená banková hala, vestibul so zakomponovanými výtvarnými dielami Jožka Barucha, zasadacia sála s veľkými tapisériami miestnej gobelínovej školy – alegórie jari, leta a jesene navrhol riaditeľ školy Jaroslav Kučera, a napokon cielene jednoduchá, zároveň reprezentatívna kancelária riaditeľa.

Následne v roku 1930 to bola bratislavská súťaž na Epidemickú nemocnicu a v roku 1933 veľká súťaž na Univerzitné mesto, kde na ocenenom súťažnom návrhu s kolegom Grossmannom spolupracovali s architektom Klementom Šilingrom a inžinierom Arnoštom Suskem.

Vskutku plodné tvorivé obdobie na prelome desaťročí symbolicky uzatvára Balánova realizácia Štátneho nakladateľstva v Bratislave (1931–1932), po ktorom figurujú v portfóliu architektov Aloisa Balána a Jiřího Grossmanna najmä projekty do súťaží (Dom ústredného družstva, Masarykove ústavy, Palác Coburg v Bratislave) a urbanistické návrhy pre regulácie miest (Mukačevo, Nové Zámky, Púchov). Postupné oslabenie projekčnej aktivity možno chápať ako dôsledok všeobecného zhoršenia hospodárskej situácie. Zároveň medzičasom dorástla generácia mladých slovenských architektov, ktorí sa takisto začínali uplatňovať pri preberaní stavebných objednávok. Ďalším z faktorov mohol byť aj určitý vzájomný názorový odklon oboch architektov, keďže kolega Grossmann sa v polovici 30. rokov začal intenzívnejšie zaoberať problematikou akustiky stavieb. Azda aj to bol jeden z dôvodov, prečo Alois Balán v roku 1934 spolupracoval na realizačnom projekte grécko-katolíckeho kostola v Kosovskej Poljane na Podkarpatskej Rusi s ďalším významným českým architektom pôsobiacim v Bratislave Josefom Marekom.

Obr. 14: Súfažný návrh Učiteľského ústavu vo Valašskom Meziříčí (1929). Zdroj: Muzeum regionu Valašsko. |

Súčasne smeroval svoje aktivity aj na Moravu a v roku 1937 sa mal podieľať spolu s miestnym architektom Bohumírom Kupkom a sochárom Miloslavom Bublíkom na tvorbe dvoch pomníkov na Horečkách – maliara Břetislava Bartoše a básnika Josefa Kaluse, kde bustu vytvoril sochár Jan Knebl (STAVINOHOVÁ 2011, 37).

Funkcia a krása

Posledné realizované dielo architekta Aloisa Balána na Slovensku je súčasne aj tým najvýznamnejším a budova Okresnej sociálnej poisťovne v Bratislave (1936–1939)¹² je všeobecne pokladaná za jeden z najkrajších príkladov vrcholnej funkcionalistickej architektúry európskeho formátu.

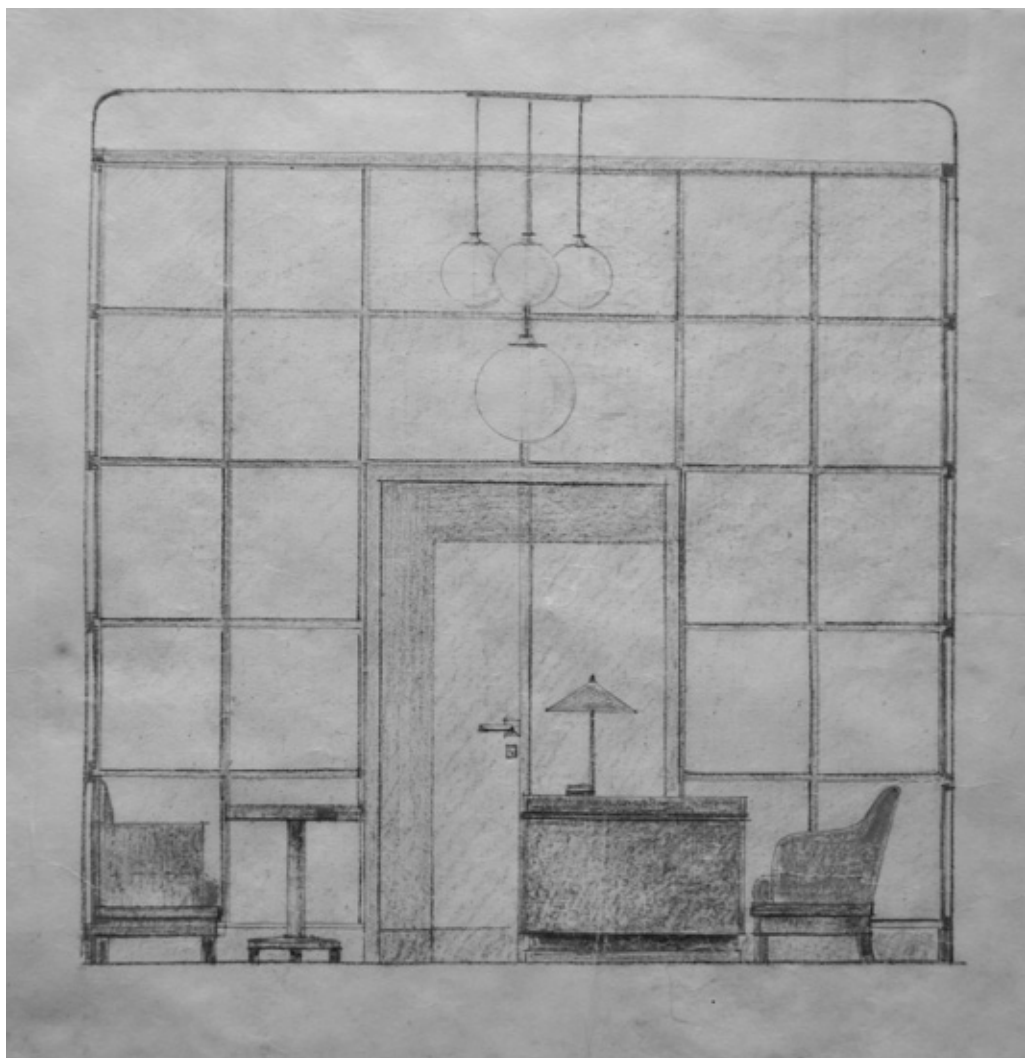
Jedným z vysoko oceňovaných aspektov diela je premyslená modelácia hmoty stavby, ktorou sa autor vysporiadal s limitujúcimi faktormi mestskej blokovej zástavby

Obr. 15: Městská sportovní hala vo Valašskom Meziříčí. Zdroj: Ščepánová S. |

a náročným vnútorným programom budovy. Objekt poisťovne popri administratíve prevádzkoval tiež ordinácie a rozsiahlu nemocničnú sekciu. Komponovaním do viacerých blokov v pôdorysnom tvare písmena H architekt zároveň otvoril uličnú líniu pred hlavným vchodom, čím vytvoril prívetivý moment nástupného priestoru s parkovou úpravou. Tento mestotvorný motív Balán úspešne použil už pri návrhu budovy YMCA či Učňovských škôlach. Charakteristický prvok budovy, polvalcové zaoblené nárožie, odľahčil vnesením na subtilne corbusierovské stĺpy, čím zjemnil rozmernú blokovosť stavby. Dramatický akcent vniesol vertikálou preskleného schodiska korunovanou neónovým nápisom OSP. Fasáda bola pokrytá špeciálnou omietkou zo skameňovacieho, vodu neprepúšťajúceho náteru Staulith, doplnená rastrom keramického obkladu v páse parteru. Centrálnej časti v interiéri dominuje otvorená vysoká trojposchodová hala zakončená sklobetónovým stropom a jej vzdušný presvetlený priestor evokuje atmosféru sakrálnych stavieb.

Pri celej budove, teda aj pri jej interiérovom aj technickom vybavení, boli aplikované najmodernejšie technológie a materiály. Vysoký komfort zabezpečovali zložité rozvody plynu, vody, pary, električky a systému klimatizácie. Na danú dobu špičková výbava s uplatnením najnovších poznatkov o hygiene a starostlivosti o zdravie zaradili bratislavskú sociálnu poisťovňu medzi popredné zdravotnícke zariadenia republiky.

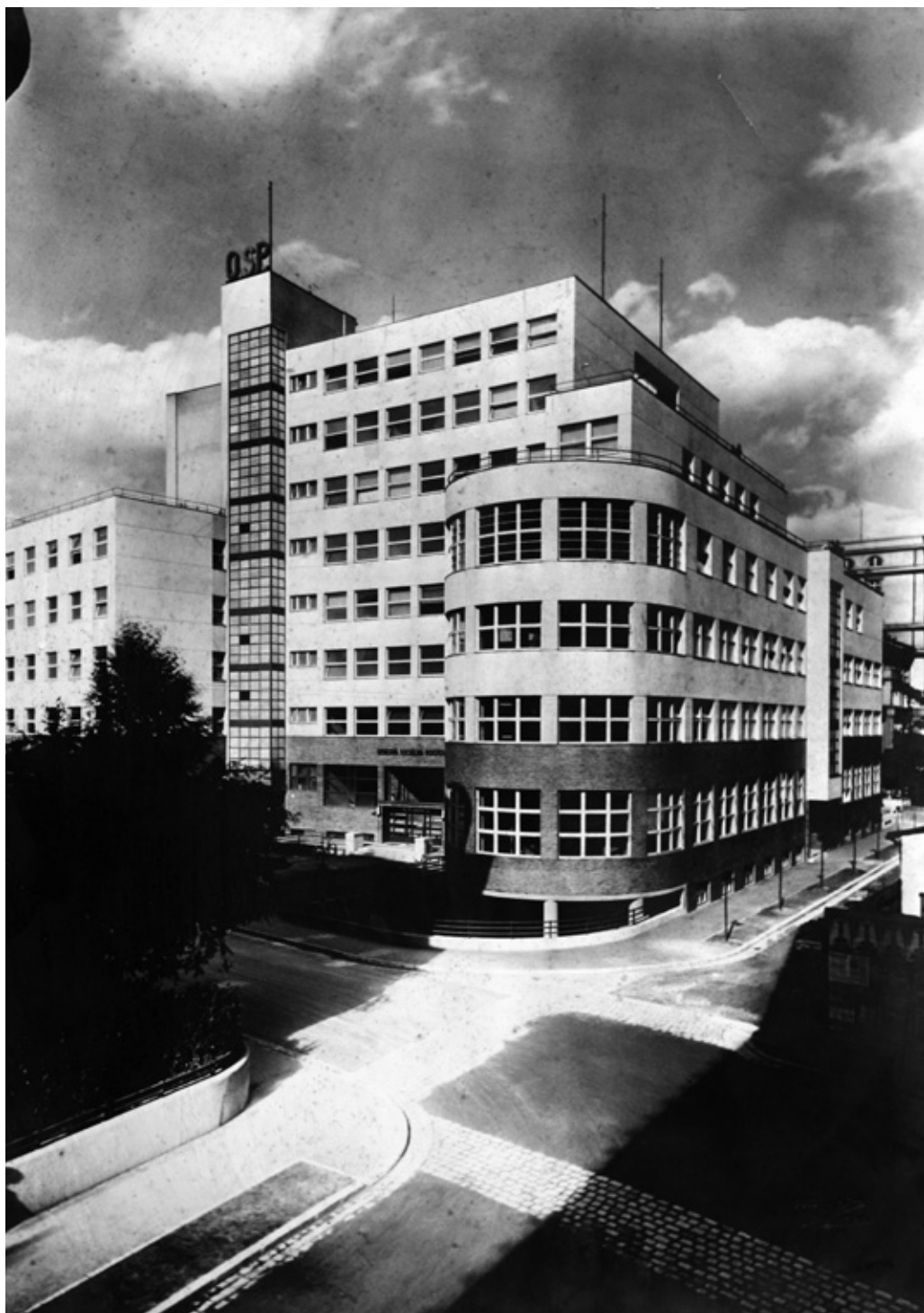

Obr. 16: Návrh interiéru kancelárie riaditeľa sporiteľne (1930). Zdroj: Muzeum regionu Valašsko. |

Stavbou Poisťovne Balán plynule nadviazal na svoju o päť rokov staršiu realizáciu Zemskej úradovne, čím vytvoril kompaktný mestský blok. V časovo odstupňovaných projektoch môžeme pozorovať vývoj architektovejho názoru od prvej puristickej moderny k majstrovskému rozletu v duchu funkcionalizmu. Budova Okresnej sociálnej poisťovne nesporne predstavuje vrcholné dielo Aloisa Balána, pri ktorom maximálne zhodnotil mestotvorné názory urbanistu, dlhoročné skúsenosti architekta a výtvarný cit umelca.

Formovanie odbornej platformy

Po príchode do poprevratovej Bratislavy sa Alois Balán pomerne rýchlo a aktívne zapojil do miestneho architektonického i spoločenského života. Popri projektovaní

Obr. 17: Okresná sociálna poisťovňa (1940). Zdroj: Muzeum regionu Valašsko. |

sa spolupodieľal na utváraní nevyhnutnej organizačnej základne odborníkov a už v roku 1920 inicioval združenie architektov pri bratislavskom odbore Spolku čsl. inžinierov a architektov – SIA (KŘIVANEC 1929, 23). V nasledujúcom roku participoval na založení Spoločnosti architektov v Bratislave pripojením k Společnosti architektů v Prahe. Neskôr sa takmer všetci architekti, bez rozdielu školenia či národnosti, združovali v Klube architektov pri novozaloženej kultúrnej inštitúcii Umeleckej besede slovenskej s riaditeľom Dušanom Jurkovičom, kde nadväzovali vzájomnú spoluprácu. Bola to práve osobnosť architekta Jurkoviča, vďaka ktorému už počas jeho pôsobenia v moravskom Vsetíne dochádzalo k prvým kontaktom medzi českou a slovenskou architektúrou.

Klub architektov (umelecky zameraný) aj Spolok SIA (smerujúci viac k inžiniersko-technickým stránkam) mali viaceré spoločné ciele – predovšetkým hájenie stavovských záujmov a boj s pražským centralizmom, ktorému spoločne s domácimi architektmi museli čeliť aj českí architekti usadení na Slovensku. Ďalším cieľom bolo pozdvihovanie profesionálnej úrovne organizovaním prednášok, či vydávaním odbornej tlače. Počas celej, takmer 20-ročnej existencie Spolku SIA, vidíme meno Aloisa Balána medzi výrazne aktívnymi členmi výboru, kde pôsobil ako predseda pracovnej sekcie architektov, alebo pokladník Spolku. Súčasne figuroval aj vo viacerých ďalších odborných združeniach. Organizačne sa podieľal na rôznych aktivitách architektonickej obce v rámci výstav, prednášok, členstva v komisiách či súťažných porotách.

V rámci odbornej sféry možno považovať za ďalší významný moment ustanovenie mestskej regulačnej komisie v Bratislave, kde v zdĺhavom procese svoju značnú úlohu zohrala aj neúnavná iniciatíva architekta Balána.

Téma urbanizmu

Zmeny vyvolané novou pozíciou Bratislavy po roku 1919 sa preniesli do všetkých rovin života, predovšetkým sa však podpísali na fyzickej tvári mesta. Z potreby vymedzenia voči minulosti monarchie a osvojenia mesta v prospech nového štátu sa začala programovo rozvíjať pročeskoslovenská koncepcia novej Bratislavy, ktorá predvojnové urbanistické plány zamietla ako nevyhovujúce novodobým požiadavkám. V rýchlo rastúcom meste si Alois Balán spoločne s kolegami Eugenom Bartom, Klementom Šilingerom a Josefom Marekom čoskoro uvedomili zásadný význam plánovaného urbanizmu pre jeho hospodársky a spoločenský rozvoj a začali sa regulačnej otázke programovo venovať. Hlavným cieľom bolo dosiahnuť vznik regulačnej komisie a prijatie moderného záväzného plánu mesta. Jedným z prvých krokov bolo náležité uvedenie témy do diskusie nielen u odbornej, ale aj širšej verejnosti.

Balánova iniciatíva sa prejavila v organizovaní debatných večerov venovaných otázke regulačného plánu, v máji 1920 prispel prednáškou *Stavebný plán mesta Bratislavy*. Následne v priebehu roka 1921 publikoval série rozsiahlych článkov v *Slovenskom denníku* (Balán 1921a, 1-2; 1921b, 1-2, 1921c, 3; 1921d, 2; 1921e, 2; 1921f, 2; 1921g, 2; 1921h, 2). Balán sa problému chopil komplexne, nasvetlením viacerých aspektov vstúpil do hĺbky problematiky s presvedčivou argumentáciou a nadšenou propagáciou. Taktiež sa aktívne zapojil do spleťitého procesu ustanovenia komisie pre reguláciu mesta a stal sa jedným z hlavných členov. Súčasne spolu s kolegom

Grossmannom rozpracoval svoje idey do plánov a priestorových štúdií (1920–1924) a ako jediní následne ponúkli verejnosti ucelenú urbanistickú predstavu s reálnymi riešeniami. *Regulační studie Velké Bratislavy*, uverejnená v roku 1926 v časopise *Architekt SIA* (BALÁN – GROSSMANN 1926, 39–52), predstavila konzistentný elaborát so zvizualizovanými návrhmi, pokladaný za najvýznamnejší príspevok k dobovému rozmýšľaniu o meste. V dlho očakávanej urbanistickej súťaži v roku 1929 získal finálny súťažný návrh regulácie modernej Bratislavy architektov Balána a Grossmanna jednu z víťazných cien. I keď sa plánovaná spolupráca víťazných tímov na finálnom pláne napokon neuskutočnila, niektoré vízie sa čiastočne preniesli do neskorších urbanistických úvah.

Obr. 18: Súťažný návrh Regulačného plánu Velkej Bratislavy (1929). Zdroj: Archív IMHD. |

Architekt Balán už vo svojich prvotných publikovaných predstavách zo začiatku 20. rokov 20. stor. počítal s podstatným nárastom obyvateľstva, šírením mesta hlavne severovýchodným smerom, asanovaním podhradia a celého Nového mesta, ako aj posunom železnice a priemyslu na okraj mesta. Výrazné ideové podobnosti o budúcom rozvoji Bratislavy možno pozorovať s názormi architekta Dušan Jurkoviča, ktoré sformuloval v rovnakom období – predovšetkým posunutie vlakovej stanice na výhodnejšie miesto a vybudovanie druhého hlavného centra. Už v roku 1921 Jurkovič načrtol víziu nového obchodného centra mesta (východne od historického jadra) formulovanú ako výškovú protiváhu monumentálnej ruiny hradu, s 12–15 poschodovými budovami, či priam mrakodrapmi (JURKOVIČ 1921, 18), a túto ideu zapracoval neskôr aj Balán do svojej predstavy o Novom meste v publikovanej Regulačnej štúdii. Pritom je z viacerých Balánových komentárov nanajvýš zrejmé, že ako architekt nepreferoval príliš vysokú zástavbu, len pokiaľ ju nevyžadovali závažné okolnosti.

Pri otázke vzťahu Aloisa Balána s Dušanom Jurkovičom sa bez dochovaných dokumentov (listy, fotografie a pod.) pohybujeme len v rovine dohadov a dedukcií. Osobnosť a inšpiratívna tvorba Dušana Jurkovičova nesporne Balána oslovila už

v mladosti a vzbudila jeho záujem o profesiu architekta. A práve v Bratislave sa neskôr stali kolegami, kde ich spájali úprimný, až romantický vzťah k valašskej krajine, úcta k minulosti a chápanie architektúry späté s prostredím. Ďalším z vodítko je práve ideové prelínanie, či viaceré prepojenia v odbornej oblasti, ako napríklad spomínaná výrazná podobnosť v názoroch o výstavbe mesta, ktorá mohla byť výsledkom vzájomných diskusií.

O meste, o architektúre, o bývaní

V priebehu 30. rokov 20. storočia sa na slovenskej scéne stala architektonická publicistika samozrejmom súčasťou nielen architektonického, ale celkového kultúrneho života. Architekt Alois Balán svojou bohatou publikačnou činnosťou k tomuto javu významne prispel, keďže teoretická rovina tvorby predstavovala neoddeliteľnú súčasť jeho autorskej výpovede. Jeho bohatá aktivita počas 20-ročného pôsobenia na Slovensku siahala od statí v odborných periodikách, predovšetkým *Architekt SIA* a *Slovenský staviteľ* (BALÁN 1934a, 51–53; 1934b, 99–101; 1934c, 363–364), až po články v dennej tlači, zámerom bola aj vlastná publikácia o architektúre bývania *Střecha nad hlavou* (BALÁN 1941, 193). Tematický záber bol pestrý a rôznorodý – od plamenných výziev pri regulácii Bratislavy, cez postrehy lokálnych špecifik a kritické komentáre architektonického diania, až po úvahy o poslaní samotnej architektúry. Zo skupiny píšúcich architektov Balán v danom období predstavoval najplodnejšieho autora na poli publikovania vlastných architektonických a urbanistických ideí. Pomáhala mu jeho ľahkosť narábania so slovom a schopnosť zrozumiteľného vyjadrenia vlastných názorov, podporená otcovým pedagogickým prístupom. Tieto schopnosti majstrovsky skomprimoval do invenčného a vtipného textu *Psací stroj* (BALÁN 1927–1928, 214–216). Pre architektonickú výchovu obecnstva zvolil príťažlivú fejtónovú podobu, nie veľmi obvyklú pre stránky odborného periodika. Formou dramatizácie dialógu rozhladeného architekta a typického riaditeľa firmy dosiahol čitateľsky príťažlivý a predovšetkým zrozumiteľný výklad samotnej podstaty modernej architektúry.

Architekt Valašského Meziříčí

Ako sme už spomínali, Alois Balán počas pôsobenia na Slovensku svoje kontakty s rodiskom nikdy neprerušil a ako renomovaný miestny architekt býval pozývaný do významných súťaží Valašského Meziříčí – Mestská sporitelňa či Učitel'ský ústav. Bolo tomu tak aj v prípade užšej ideovej súťaže na regulačný plán mesta v roku 1938. Balánov urbanistický návrh zvíťazil spolu s plánom autorskej trojice Václav Hilský, Richard F. Podzemný a Antonín Tenzer, pričom oba projekty vykazovali viaceré podobné urbanistické prístupy – idea mesta v záhradách, či nová mestská trieda spájajúca centrum s hlavnou stanicou. Balán uplatnil niektoré momenty aplikované už pri regulačnom pláne Bratislavy, transformované v prispôbení k mierke a charakteristikám Valašského Meziříčí. V blízkosti historického jadra formoval na druhom brehu rieky Bečvy veľkomestské priestory vytvorením novej reprezentatívnej obchodnej a úradnej štvrte s výškovou hladinou štyroch podlaží. Ďalšou paralelou bol motív širokého bulváru, ktorý sa výraznou diagonálou tiahol od železničnej stanice cez novú štvrť až k starému mestu, s vizuálnymi prepojením na veže historického

jadra (BALÁN 1939, 250). Veľkorysú hlavnú triedu lemovala kolmo osadená riadková zástavba 4-podlažných bytových domov, tento moderný urbanistický prístup Balán prvýkrát využil napríklad pri veľkom súťažnom návrhu bratislavského Univerzitného mesta (1933). Plánované rozpracovanie finálneho plánu regulácie Valašského Meziříčí však zabrzdlili nasledovné dramatické udalosti.

Obr. 19: Návrh hlavnej triedy vo Valašskom Meziříčí (1938). Zdroj: Muzeum regionu Valašsko. |

Politické zmeny v krajine, vznik Slovenského štátu a ustanovenie Protektorátu, mali zásadný dopad aj na život českých architektov v Bratislave. Balánov dlhoročný kolega Jiří Grossmann sa rozhodol opustiť Slovensko už v roku 1939.¹³ Alois Balán bol naopak k Bratislave naďalej pútaný pracovnými záväzkami a hodlal v práci na Slovensku pokračovať. Dosvedčuje to tiež štúdium dcéry Evy, ktorá bola v roku 1940 prijatá na Oddelenie kreslenia a maľovania novozaloženej Slovenskej technickej univerzity. Opakované výzvy k vysťahovaniu rodiny do Protektorátu zo strany polície Slovenského štátu však prinútili Balána s manželkou v januári 1941 definitívne odísť do Valašského Meziříčí. Čerstvá študentka Eva ešte stihla dokončiť prvý ročník na vysokej škole a v lete napokon nasledovala svojich rodičov.

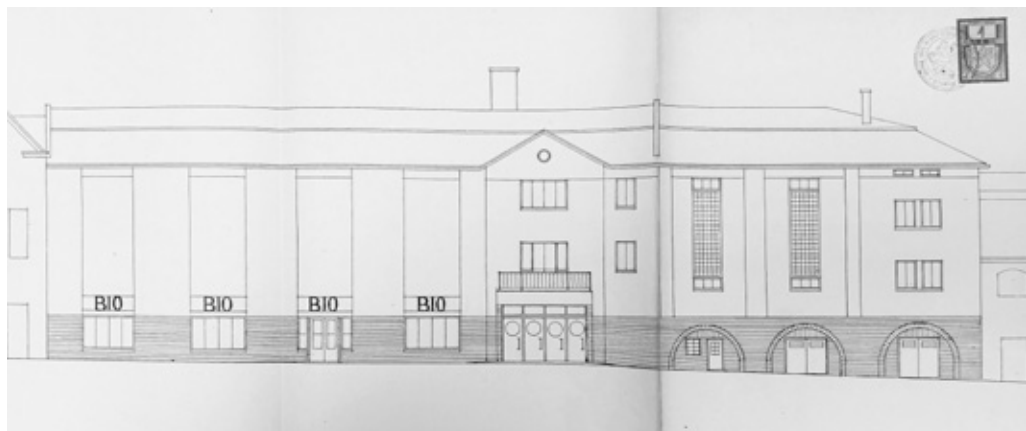
V priebehu nepokojných vojnových rokov Alois Balán našiel útočisko na otcovej drevárskej škole (FLEKAČOVÁ 2011, 20). Popri výučbe venoval pozornosť ľudovej architektúre, kedy pravdepodobne v rámci tzv. Zaměřovací akce České akademie věd a umění (1941–1946) previedol zamerania drevených kostolov sv. Jakuba vo Valašskom Meziříčí, sv. Ondreja v Hodslaviciach a tolerančného kostola vo Velkej Lhote, podrobné výkresy kostola sv. Trojice vo Valašskom Meziříčí sú uložené v okres-

nom archíve vo Vsetíne. Popri architektúre sa venoval tiež knižnej grafike a navrhoval „vkusnou a originálnú úpravu“ viacerých publikácií (BALÁŠ 1973, 17), napríklad folkloristický záznam Miloslava Baláša *Vánoční pastýřská hra z Křivého u Valašského Meziříčí* (1944).

Po návrate na Moravu, i keď s bohatým portfóliom prác, musel vyše 50-ročný architekt Balán v Protektoráte opätovne podstúpiť autorizačné skúšky, aby v roku 1943 získal oprávnenie civilného inžiniera pre architektúru a pozemné stavby. Medzitým sa však stihol zapojiť do rušného diania na miestnej architektonickej scéne, kde sa o slovo hlásili mladí architekti, prevažne bývalí absolventi odbornej drevárskej školy. Balánova tvorba v danom období všeobecne vykazovala umiernený a rozvážny prístup skúseného architekta. V apríli 1941 vypracoval spolu s architektom Bohumírom Kupkom plán prístavby kina Sokol, o rok neskôr bol prizvaný spolu s inžinierom Jaroslavom Turekom do užšej súťaže na nový centrálny cintorín v Krásne, v ktorej svojím návrhom získali II. miesto. Tím Balán – Turek sa zúčastnil aj druhej významnej súťaže Beskydského divadla a turistického hotela vo Valašskom Meziříčí (1944–1945), kde bol prizvaný tiež brnenský architekt Jan Víšek a dvojica autorov víťazného návrhu Richard F. Podzemný a Antonín Tenzer. Balánova štúdia divadla reagovala na dobový trend v architektúre klasickými princípmi symetrie a monumentálnosti, čím popri ostatných návrhoch pôsobila značne konzervatívne (KOUKALOVÁ 2019, 88–93). Medzičasom architekt riešil tiež návrh parkovej úpravy Krásenského námestia s rozmiestnením súboru barokových sôch svätých v stromovej aleji (1943).

V roku 1945 architekt Alois Balán uzavrel dlhoročnú kariéru samostatného projektanta a začal pôsobiť na mestskom úrade v pozícii poradcu pre výstavbu miest a obcí okresu Valašské Meziříčí. Zaoberal sa riešením rozsiahlej úlohy mestského nemocničného komplexu Ústavu národného zdravia, pre ktorý navrhol urbanistický koncept areálu a architektonický plán ústrednej nemocničnej budovy (1947–1948). Z veľkorysého plánu sa napokon vybudovali iba dva komfortné bytové domy pre nemocničný personál na kopci Štínadla (U nemocnice 863 a 864).

Začiatkom 50. rokov 20. stor. Alois Balán služobne prešiel pod Krajský národný výbor v Gottwaldove, kde pracoval ako urbanista na oddelení územného plánovania

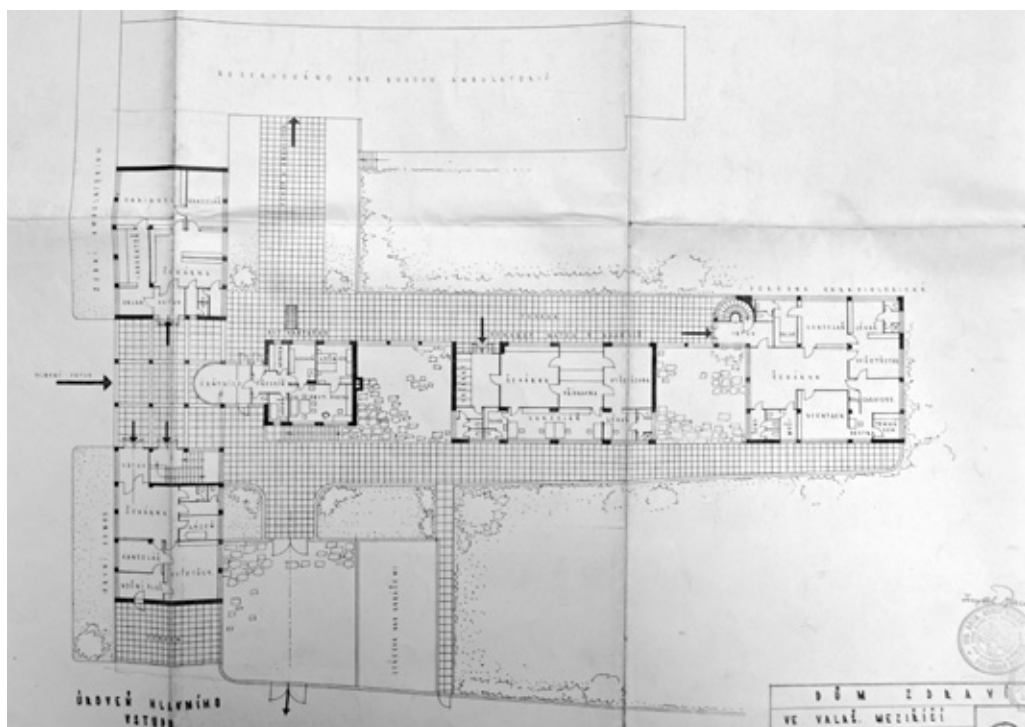

Obr. 20: Návrh prístavby kina Sokol vo Valašskom Meziříčí (1938). Zdroj: SOKA Vsetín. |

odbočky vo Valašskom Meziříčí. V tomto období riešil pre mesto viaceré významné projekty – návrh úpravy valašskomeziříčskeho námestia, adaptáciu zámku Žerotínov či územný plán Valašského Meziříčí. Otvorený, jednoliaty priestor čoraz rušnejšieho hlavného námestia vyžadoval určité usmernenie pohybu dopravy a chodcov. Architekt funkčné členenie zón zjemnil zaoblenými líniami a dlažobné kocky nahradil pohodlným hladkým povrchom so sieťou z kamenných pásov, čím vniesol prívetivú

Obr. 21: Návrh Beskydského divadla a hotelu vo Valašskom Meziříčí (1944). Zdroj: Muzeum regionu Valašsko. |

Obr. 22: Návrh Domu zdraví (1947). Zdroj: SOKA Vsetín. |

mierku do historického prostredia mesta. Pri návrhu rekonštrukcie s funkčnou úpravou žerotínskeho zámku (1952–1953) uvoľnil pôvodné arkády na nádvorí, ktoré spolu so zámockým parkom otvoril smerom k mestu a hlavnému námestiu. Oba návrhy, síce s určitým časovým odstupom, boli neskôr aj realizované. Preukazujú Balánov zrelý urbanistický a architektonický názor s pochopením a citlivým prístupom k starobylému rázu mestského prostredia. Svoj blízky vzťah k rodnému mestu prehlboval prácou na regulačnom pláne Valašského Meziříčí, ktorej sa venoval prakticky až do záveru profesionálnej dráhy, výkresy sa však nedochovali (FLEKAČOVÁ 2011, 95).

Pri súčasnom stave výskumu diela architekta Balána zostávajú niektoré moravské (valašskomeziříčske), ale aj slovenské, práce doposiaľ nerozpoznané, respektíve bez jasného doloženia autorstva či spolupráce. Alois Balán sa mal podieľať na projekte rekonštrukcie mosta na Mostnej ulici přes Rožnovskou Bečvu, zničeného po 2. sv. vojne (pri nedávnej obnove však most nadobudol nový vzhľad). Rovnako v prípade projektu neďalekých verejných toaliet zostáva nejasné autorstvo, aj keď vieme, že sa návrhom zaoberal.

Biele miesta v našich poznatkoch sa prejavujú tiež pri snahe o podrobnejšie zachytenie línie osobného života Aloisa Balána. Napríklad na pobytovej karte z roku 1950 nachádzame len kusú informáciu o druhej manželke Márii, rodenej Hladkej. Jedinú zmienku, ktorá nám aspoň čiastočne pomáha ľudsky priblížiť Balánov obraz, čerpáme z krátkeho textu historika a spisovateľa Miloslava Baláša uverejneného v časopise *Kulturní zpravodaj Valašské Meziříčí* (1973), kde na základe osobného poznania opisuje architektovu „úsměvnou tvář s výraznými laskavými očima“ (BALÁŠ 1973, 17).

Architekt sa aj po rozlúčení s aktívnou prácou naďalej zaujímal o dianie na architektonickej a umeleckej scéne. Zomrel náhle 11. mája 1960. Doposiaľ publikované zdroje označujú za miesto úmrtia Gottwaldov, resp. Zlín, pričom na pobytovej karte Aloisa Balána z roku 1950 uloženej v SOKA Vsetín sa uvádza Brno. Podľa niektorých indícií mal byť Alois Balán pochovaný na cintoríne vo Valašskom Meziříčí spolu s rodičmi, oboma bratmi a druhou manželkou Mariou, v súčasnosti však vedenie cintorína o nich nemá evidenciu. Rovnako priama architektova rodina nie je známa, vieme, že dcéra Eva, vydatá Ledvinová, sa v roku 1949 presťahovala do Brna, kde bola v roku 2013 aj pochovaná.

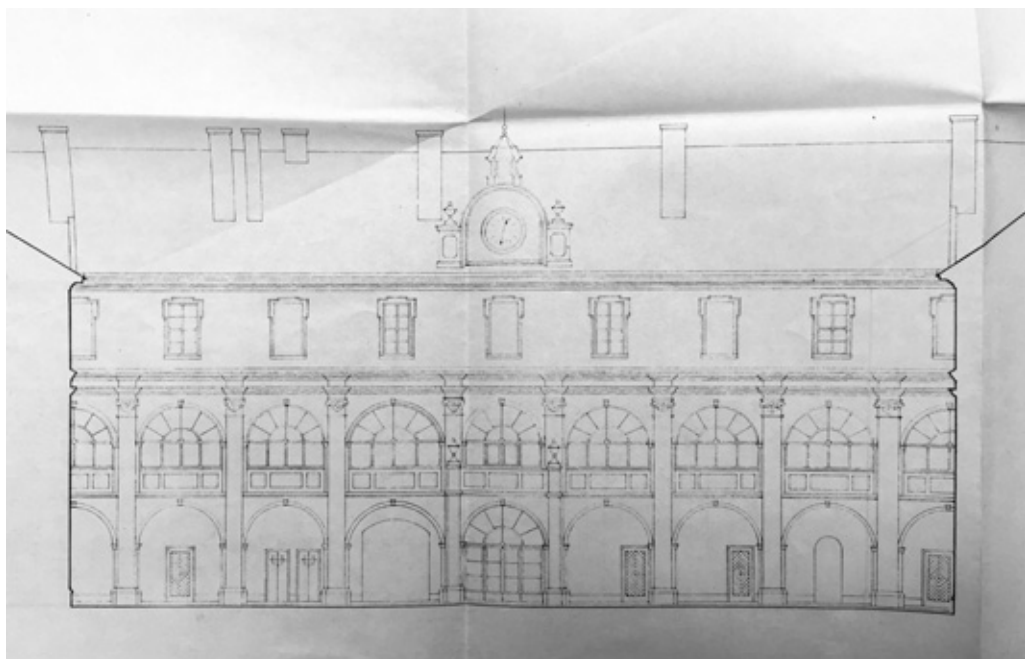
Ne-zabudnutý architekt

Alois Balán, architekt pôvodom z Moravy, pôsobil plné dve desaťročia na medzivojnovom Slovensku viac než úspešne. Jeho aktívna a podnetná tvorba sa rozvinula do viacerých prepojených sfér: popri bohatej architektonickej projekcii sa zanielene venoval téme urbanizmu Bratislavy, ako aj formovaniu slovenských odborných ustanovizní, s čím úzko súvisela jeho publikačná a osvetová činnosť.

Architekt Balán ako priamy účastník exponovaného obdobia utvárania slovenskej architektonickej scény je považovaný za jedného z hlavných aktérov v procese etablovania moderných princípov. O výnimočnom postavení svedčí zaradenie viacerých diel do reprezentatívnych výberov architektúry Slovenska, nachádzajú sa v zoznamoch DoCoMoMo a v zahraničných prehľadoch, 11 stavieb je zapísaných v pamiatkovom fonde SR ako národné kultúrne pamiatky.

Obr. 23: Návrh hlavného námestia vo Valašskom Meziříčí (okolo 1950); Zdroj: Muzeum regionu Valašsko. |

Obr. 24: Návrh adaptácie zámku Žerotínů (1952). Zdroj: SOKA Vsetín. |

Podstatná časť nielen tvorby, ale aj osobného života sa odvíjala v Bratislave, pričom zostával spätý s rodným mestom na Morave, ktoré vlastne nikdy naozaj neopustil. Dielo architekta Aloisa Balána v priebehu štyroch dekád formovalo obraz slovenskej Bratislavy aj moravského Valašského Meziříčí. Táto určitá územná a kultúrna neukotvenosť, či práve všestrannosť zasahujúca obe strany rieky Moravy, sa odrazila v špecifickom dvojitom obraze tohto čínorodého architekta. Moravská tvorba Aloisa Balána je síce stabilne zahrnutá v dejinách domácej architektúry, zostáva však bez obsiahnutia zásadného významu slovenského a bratislavského diela. Doposiaľ v plochom zobrazení absentujú presahy a súvislosti, ktoré by mohli viesť k hlbšiemu pochopeniu osobnosti architekta Aloisa Balána a komplexnému zhodnoteniu a oceneniu jeho životného opusu.

Poznanie tvorby Aloisa Balána v historických súvislostiach prispieva k doplneniu prázdnych miest celkového obrazu fenoménu českých architektov na Slovensku nielen z pohľadu slovenskej históriografie, ale súčasne vedie k pozdvihnutiu povedomia o ich význame aj z pohľadu českých dejín architektúry.

Obr. 25: Alois Balán (50. roky 20. stor.).
Zdroj: Muzeum regionu Valašsko.

Poznámky:

- ¹ Alojs Šebestian Josef, narodený 2. 2. 1891 vo Valašskom Meziříčí, ako najstarší syn Aloisa Balána a Anežky, rod. Kunertovej. Ďalej sa narodili synovia Josef Jan Karel (1897) a Jaromír Jan Gabriel (1900).
- ² Práve z radov absolventov drevárskej školy sa viacerí následne vybrali na štúdiá architektúry, tento zaujímavý fenomén sa pravda zjavil až o niečo neskôr, po 1. sv. vojne. Blížšie: FLEKAČOVÁ 2013, 52–75.
- ³ Na mesto s výhodnou polohou a dôležitým prístavom na Dunaji si uplatňovala nárok Maďarská republika. Fyzicky sa Bratislava stala československým mestom až 1. januára 1919, po obsadení mesta štátnym vojskom.
- ⁴ Etnická pluralita Bratislavy mala dlhú tradíciu, trojjazyčnosť, respektíve štvorjazyčnosť spolu s češtinou, bola každodennou realitou mesta. Po premenovaní mestských ulíc sa oficiálne používali názvy vo všetkých troch rečiach, to to isté platilo aj pre mestské noviny.
- ⁵ Bratislava sa mohla oficiálne považovať na československú až v roku 1930, kedy konečne nadobudli Slováci a Česi majoritnú pozíciu voči nemeckej a maďarskej národnosti (MANNOVÁ 2012, 20).
- ⁶ Len vďaka zariadeniu Petra Kalla, správcu Železničného múzea SR, sa obal s návrhmi podarilo zachrániť pred zničením.
- ⁷ Expozícia Československa bola poctená zbierkou diplomov, medailí a cien Grand Prix, architekti Balán a Grossmann získali čestný diplom.
- ⁸ Podobný názorový vývoj sa odohral pri projekte Domu umenia v Ostrave architektov Františka Fialu a Vladimíra Wallenfelsa (1923–1926).
- ⁹ Architektonická kancelária dokázala úspešne vyprodukovať v priebehu roka 1929 projekty šiestich realizovaných stavieb, šiestich súťažných návrhov a finálny plán veľkej regulácie Bratislavy.
- ¹⁰ Bratislavská zámočnícka firma Kraus si vytvorila vlastný patent unikátnych okien, ktoré sa neotvárali klasicky, ale odsúvali sa ako skladacia harmonika.
- ¹¹ V roku 1929 sa zároveň zúčastnili súťaže na Robotnícky azyl v Bratislave a s návrhom „Tatra“ pre Detské preventórium v Lučivnej získali II. miesto.
- ¹² V časopise Slovenský staviteľ je uvádzaný ako autor projektu iba Balán, avšak článok v časopise Architekt SIA (1941, s. 53) spomína mená oboch architektov. V každom prípade arch. Balán je podpísaný ako projektant na stavebných plánoch z mája 1938 (AMB, fond MNU, kr. 457).
- ¹³ Po návrate do rodnej Prahy sa Jiří Grossmann plne sa zameriaval na odbor akustiky stavieb. Svoje teoretické aj praktické poznatky v roku 1947 zhrnul v špecializovanej publikácii Akustika ve stavebníctví.

Literatura:

BAHNA, J. M. – BERKA, T. 2013: Vily nad Bratislavou. Bratislava.

BALÁN, A. 1921a: Regulácia a výstavba mesta Bratislavy I. – Prehľad výstavby miest. Slovenský denník, 12. 1. 1921, s. 1–2.

BALÁN, A. 1921b: Regulácia a výstavba mesta Bratislavy II. – Otázka výstavby Bratislavy. Slovenský denník, 13. 1. 1921, s. 1–2.

BALÁN, A. 1921c: Regulácia a výstavba mesta Bratislavy III. – Regulačný a zastavovací plán. Slovenský denník, 25. 1. 1921, s. 3.

BALÁN, A. 1921d: Otázka viac ako naliehavá I. Slovenský denník, 6. 12. 1921, s. 4.

BALÁN, A. 1921e: Otázka viac ako naliehavá II. Slovenský denník, 8. 12. 1921, s. 2.

- BALÁN, A. 1921f: Otázka viac ako naliehavá III. Slovenský denník, 20. 12. 1921, s. 2.
- BALÁN, A. 1921g: Otázka viac ako naliehavá IV. Slovenský denník, 21. 12. 1921, s. 2.
- BALÁN, A. 1921h: Otázka viac ako naliehavá V. Slovenský denník, 29. 12. 1921, s. 2.
- BALÁN, A. 1925: O novou architekturu na Slovensku. Život, s. 76–80.
- BALÁN, A. 1926: Architekt a Slovensko. Časopis čsl. architektů, 25 (12), s. 175–176.
- BALÁN, A. 1927–28: Psací stroj. Architekt SIA 26 (10), s. 214–216.
- BALÁN, A. 1929: Deset let architektury na Slovensku. In: Pamätnice bratislavského odboru Spolku čs. inžinierov 1919–1929, Bratislava, s. 77.
- BALÁN, A. 1934a: Architekt a spoločnosť. Slovenský staviteľ 4 (2), s. 51–53.
- BALÁN, A. 1934b: Architekt – staviteľ a verejnosť. Slovenský staviteľ 4 (3), s. 99–101.
- BALÁN, A. 1934c: Teória a prax. Slovenský staviteľ 4 (12), s. 363–364.
- BALÁN, A. 1938: Architekt Dušan Jurkovič a ľudové umění. In: Diela Dušana Jurkoviča (katalóg výstav). Bratislava, nečíslované.
- BALÁN, A. 1939: Technická zpráva ideového soutěžného návrhu Aloise Balána. Architektura ČSR 1, s. 248–250.
- BALÁN, A. 1940: Budova Okresnej sociálnej poisťovne (OSP) v Bratislave. Slovenský staviteľ 10, s. 179–184.
- BALÁN, A. 1941: Otázka stavebního materiálu. Architekt SIA 40, s. 193–194.
- BALÁN, A. – GROSSMANN, J. 1926: Regulační studie velké Bratislavy. Časopis čsl. architektů SIA, 25(3), s. 39–52.
- BALÁŠ, M.. 1973: Z galerie významných rodáků a občanů města. Architekt Inž. Alois Balán. Kulturní zpravodaj Valašské Meziříčí, s. 17–18.
- DULLA, M. – MRŇA, L. – HABERLANDOVÁ, K. – ŠČEPÁNOVÁ, S. – PAVEL, M. – BARTOŠOVÁ, N. – POHANIČOVÁ, J. – ŠOLTÉSOVÁ, D. 2019: Zapomenutá generace. Čeští architekti na Slovensku. Praha.
- FLEKAČOVÁ, M. 2011: Architektura a urbanismus Valašského Meziříčí ve dvacátém století. Diplomová práce, Univerzita Palackého v Olomouci.
- FLEKAČOVÁ, M. 2013: „Architekti-Valaši“. Státní odborná škola pro zpracování dřeva ve Valašském Meziříčí a přínos jejich učitelů a absolventů k moderní architektuře města. Východní Morava 3, s. 52–75.
- GUTH, K. 1922: Několik poznámek k soutěži na státní galerii. Stavitel 4, s. 85–88.
- HOREJŠ, A. 1932: Ing. Arch. Alois Balán a Ing. Arch. Jiří Grossmann. 10 roků architektonické práce 1922–1932. Bratislava.
- JURKOVIČ, D. 1921: Stavební otázky velké Bratislavy. Nová Práce (List pro organizaci práce, techniku a sociální politiku) 3(2), 10. 4. 1921, s. 18.
- KOUKALOVÁ, M. – ZAJÍC, P. 2019: Neuskutečněné stavby ve Valašském Meziříčí, 1918–1948. Valašské Meziříčí.
- KRCH, V. 1929: Výstava bratislavských architektů SIA (Časovosti). Architekt SIA 28, s. 133.
- KŘIVANEC, K. 1929: 1919–1929. Pamätnice bratislavského odboru Spolku čs. inžinierov 1919–1929, Bratislava.

LONGAUER, Ľ.: 2013: Úžitková grafika na Slovensku po roku 1918, 2. časť. Vyzliekanie z kroja. Okruh školy umeleckých remesiel. Bratislava.

MANNOVÁ, E. – DUDEKOVÁ, G. 2012: Komu patrí Bratislava? Multietnické mesto ako miesto lokálnej, národnej a nadnárodnej reprezentácie. In: DUDEKOVÁ, G. (ed.). Medzi provinciou a metropolou: Obraz Bratislavy v 19. a 20. storočí. Bratislava, s. 9–22.

MOJŽISOVÁ, I. 2013: Škola moderného videnia. Bratislavská ŠUR 1928–1939. Bratislava.

POPELOVÁ, L. – ŠLAPETA, V. – VORLÍK, P. 2018: Stavby století Čech, Moravy a Slezska 1918–2018. Praha, s. 52–55.

SARTORIS, A. 1941: Gli elementi dell'architettura funzionale. Sintesi panoramica dell'architettura moderna. Milano (3. vydanie), s. 740.

STAVINHOVÁ, L. 2011: Architektura a urbanismus první poloviny 20. století v mikroregionu Podradhošsko: Frenštát pod Radhoštěm, Rožnov pod Radhoštěm a okolní vesnice. Diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Palackého, Olomouc.

ŠLACHTA, Š. 1982: Alojz Balán – Juraj Grossmann. Projekt, 24 (4-5), s. 88–89.

ŠLACHTA, Š. 2004: Neznámi známi. Bratislava.

ŠLAPETA, V. 1980: Českí architekti na Slovensku 1918–1938. Projekt 22 (8), s. 6–19.

Pramene:

Archív ČVUT Praha, Katalógy, 1909–1914.

Archív ČVUT Praha, Zápisy zo štátnych skúšok, 1914 a 1919.

Archív mesta Bratislava, fond Mestský notársky úrad, kr. 457.

Archív Pamiatkového úradu Bratislava, VF 143–A1104 a VF 143–A1106.

Archív STU Bratislava, SvF, D-II./1, kr. 40, inv. č. 1039.

Archív Železničného múzea SR v Bratislave, Náčrtky budovy riaditeľstvá čs. štátnych drah v Bratislavě.

Moravský zemský archiv v Brně, Fond B 125, Krajský národní výbor Gottwaldov (1949–1960) – odbor výstavby, kart. 1a, inv. č. 5.

Muzeum regionu Valašsko, Přírůstková kniha 1958–1976, přír. číslo 2/58, dar arch. Aloise Balána, bytem Val. Meziříčí, Domuvilova ulice. Předmět daru: vlastní plány staveb, zákresy a návrhy architektonických děl.

Muzeum regionu Valašsko, HL1877, dobová fotografia: Balán, vlastní jídelna, Bratislava.

Slovenský národný archív Bratislava, fond Policajné riaditeľstvo APV, kr. 48, spis Balán Alois.

Slovenský národný archív Bratislava, fond Policajné riaditeľstvo, kr. 1187 – Ing. Balán Alois.

Slovenský národný archív Bratislava, fond Policajné riaditeľstvo, kr. 838 – Balánová Eva.

Státní okresní archiv (SOKA) Vsetín, fond Archiv města Valašské Meziříčí, inv. č. 1632 – kostel sv. Trojice.

SOKA Vsetín, fond ONV Valašské Meziříčí, inv. č. 360, k. 38 – Přestavba kina Sokol.

SOKA Vsetín, fond Archiv města Valašské Meziříčí, inv. č. 1613 – Směrný územní plán Valašského Meziříčí do arch. Aloise Balána z roku 1938.

SOKA Vsetín, fond Archiv města Valašské Meziříčí, inv. č. 596 – Soutěžný návrh na Beskydské divadlo.

SOKA Vsetín, fond Archiv města Valašské Meziříčí, inv. č. 1631 – Návrh nové parkové úpravy.

SOKA Vsetín, fond ONV Valašské Meziříčí, inv. č. 896, karton 501.

SOKA Vsetín, fond MNV Valašské Meziříčí, inv. č. 666, karton 37.

SOKA Vsetín, fond MNV Valašské Meziříčí, Přihláška trvalého pobytu občana – Balán Alois, 1950.

Vojenský historický archiv Praha, kvalifikační listina: Balán Alois.

Zemský archiv v Opavě, Rodní a křestní kniha města Valašské Meziříčí, 1881–1905.

1909: XXIX. zpráva cís. král. stát. Vyššího gymnasia ve Valašském Meziříčí, 1908 – 1909. Valašské Meziříčí, 54.

1921: Jedáleň továrnicka J. S. v Králové Dvoře n. L., Styl 2 (3–6), XLVIII.

1925: Exposition internationale des arts décoratifs et industriels modernes Paris 1925. Catalogue officiel de la section Tchécoslovaque. Praha, 78.

1932: Slovenský staviteľ 2.

Internetové zdroje:

Historie školy. Dostupné z: <<https://www.gfpvm.cz/historie-skoly>>. [cit. 2019-09-12]